

La memòria tenaç de qui no pot oblidar

Són només dos casos. Dos casos, entre tants altres.

Frances Vallet i Enriqueta Peiró van perdre el pare després de la derrota. Tots dos consideren que val la pena recordar, perquè la història no es torne a repetir.

Fúlvia Nicolàs

Quina memòria més ben guardada, més tenaç. Els familiars dels afusellats, dels empresonats, dels exiliats, dels morts a les presons de la nostra postguerra, no oblidin. Els qui eren encara molt joves, potser uns xiquets, quan deixaren per sempre de veure el pare, el germà gran, l'avi, conserven amb una força insòlita el record d'uns quants instants que mai no han pogut ni han volgut oblidar. A les portes de la vellesa, amb els cossos cansats i el pas cada vegada més vacil·lant, continuen visitant cada aniversari, cada primer de novembre, les tombes d'aquells estimats que foren executats en 1939, o en els principis dels foscos quaranta.

Hi duen encara, com si d'una falta recent es tractàs, els estris de netejar les lloses —grans lloses quadrades de fosa comuna— i els pomells de flors vermelles. No se'ns fa difícil pensar que són aquells morts llunyans, abatuts per una absurda injustícia, per l'odi més paorós i la més extensa de les inclemències, els morts més estimats, els més recordats, els més elogiats. No tots, per descomptat.

Molts dels qui reposen a les fosses de Paterna, o de Sueca, o de tants altres cementeris pobletans i ciutadans, no han obtingut ni tan sols la gràcia de conservar el nom, perdut en el marasma i la confusió d'un crim multitudinari i tantes voltes repetit. Un bon dia, molts anys després que deixaren de caure els cossos clivellats per les bales, començaren a florir els noms sobre les planes lloses anònimes que cobreixen les fosses comunes. En una, soça la qual reposen més de dos-cents cadàvers recoberts de calç, algú va escriure trenta o quaranta noms en lletres de metall. En una altra són quinze o vint rajoletes blanques les que recorden les identitats d'uns quants soterrats: «la dona i els fills no t'obliden», «els teus amics», «els teus germans et recorden»... I les fotografies ovalades, d'esmail, de color sèpia o grisós, van ocupant el seu lloc.

Francesc —Paco— Vallet i Enriqueta Peiró són dos d'aquells xiquets dels quaranta que van aixecar-se un dia, sense saber-ho, orfes de pare. Avui, moderadament pròspers i propers a la vellesa, han mantingut amb dolor i perseverança el record d'aquells mesos tan terribles, quan calia parlar en veu

Dalt, un carrer de Cullera. Baix, retirada republicana cap a la frontera.

baixa i plorar d'amagat. Francesc Vallet és un home alt i elegant, ben cepat, que no pot haver passat molt més enllà de la seixantena. És propietari d'un supermercat a la platja de Cullera —Paco's, de nom casolament cosmopolita— i membre de l'agrupació local del PSOE. A mesura que avança la conversa, que ens explica els seus records, se li trenca la veu i s'ha de netejar amb el mocador, cada vegada més sovint, els vidres de les ulleres. «Perdoneu que m'emocione, és que aquestes coses encara m'ho fan fer passar tan malament...». El seu pare, Joan Vallet, fou afusellat el 30 de novembre de 1939 a Paterna, condemnat a mort en un juí tan sumaríssim que no hi hagué defensa possible. «Fou un dels fundadors del Partit Comunista a Cullera, un home bo, que tothom apreciava i respectava. Quan començà la guerra, entrà a formar part del comitè local, i segurament per això el denunciaren».

Ens cal creure el seu fill, que aleshores era un xiquet, quan assegura que mai no féu mal a ningú. «No signà cap pena de mort, que anava contra els seus principis, i precisament va anar a defensar, una vegada, un conegut que havia estat detingut durant la guerra per ser molt de dretes». Això no li féu cap servei quan, ja acabada la guerra, decidí quedar-se en el poble, «malgrat que, si ho hagués volgut, hauria pogut anar a l'exili,

“Els morts més estimats, els més elogiats, els més recordats”

com tants d'altres». Segons Francesc, «ell no podia creure que havíem de perdre, ni tan sols quan ens arribà la notícia que els «nacionals» havien arribat a Castelló. Quan van entrar a Cullera, molt tranquil, estava convençut que no li passaria res, i no féu per amagar-se».

Un veí del poble, conegut de la família, s'afanyà a denunciar-lo. Pocs dies després, se l'endugueren detingut. Anà a para a la presó de Sueca, cap de partit judicial, on amuntegaven centenars de presoners en espera de juí.

«Jo encara era un xiquet, i no recorde aquells moments, que sens dubte ho foren, com especialment dramàtics. Anava cada dia a la presó a veure el meu pare, i li portava menjar, o li parlava una miqueta, si em deixaven». L'acusaren —el pare— de coses com cremar convents i agredir les monges, i, com era previsible, el condemnaren a mort.

«Vaig assabentar-me que l'havien afusellat un mes i mig després, perquè vaig caure malalt i uns parents van acollir-me en sa casa, fora del poble. Per Nadal, quan vaig tornar a casa, ma mare m'ho va dir. No me'n podia avenir...». Eren temps difícils. A Cullera es vivia la por, la fam, i l'angoixa, i eren molts els homes i les dones empresonats per haver defensat la legalitat republicana. «El poble canvià de cara, sobretot en l'aspecte social i humà. D'una banda, patíem misèries i privacions; de

l'altra, patíem una repressió que mai no hauríem pogut imaginar. Et feien cantar el *Cara al Sol*, amb un posat agressiu i menyspreador, havies d'anar a missa, i resar molt, i s'havia acabat la festa al carrer, els balls, l'alegria d'abans.»

Francesc Vallet sap qui fou el que denuncià el seu pare. «No hi havia tornat a pensar fins que, ara fa un parell d'anys, vaig veure el seu nínxol al cementeri. Vaig dir a la meua dona: «Mira, aquest era el que denuncià mon pare... però crec que no vaig sentir odi, no sé per què, només com una mica d'estranyesa». No ens ha volgut dir-ne el nom. «No serveix de res, ja ha passat molt de temps, crec que no li guarde rancor, ¿sabeu?». Per a Francesc, les coses passen, i només cal preocupar-se que no es tornen a repetir, «que mai més no siga possible una guerra així, uns anys com aquells».

Enriqueta no plora. En aquesta dona de setanta-set anys, vivíssima, nerviosa i xarriaire, el dolor i la ràbia han esdevingut un sol sentiment, que la fa forta i l'ajuda a no oblidar ni perdonar. Una mort directa —la del seu pare, afusellat tan sols per haver estat republicà «dels de tota la vida»— i una de retruc —la d'una germana, que morí de pena i feblesa— li van fer saber de molt jove qui era l'enemic.

«El meu pare, que jo idolatrava, l'afusellaren també a Paterna, al novembre de 1939. No tenia cap rellevància política, malgrat haver ocupat un petit càrrec a l'ajuntament, però era republicà i anticlerical, tant que vaig haver de casar-me en cerimònia civil, l'any 36, per no donar-li un disgust. Jo, que havia anat al col·legi de monges i anava a missa cada diumenge...», recorda. Josep Peiró tenia un petit negoci de fumigadores, i era persona coneguda i apreciada a Cullera.

A ell, el denuncià, segons recorda amb ràbia Enriqueta, un ex-guardia civil anomenat Maïques, «un home envejós i roí, que després tractà de fer córrer la mateixa sort al meu germà, tot dient que havia fet mítings al poble, cosa que no era

certa». Dona valenta i exaltada, encara recorda el que succeïa quan es trobava el denunciant del seu pare pel carrer. «Quan em veia, tractava d'amagar-se, perquè tenia vergonya de si mateix, però jo, si podia, en passar pel seu costat, li mormolava «rata, roí, més que roí, roïníssim...».

Enriqueta, que ja estava casada quan començà la guerra, també anà cada dia a Sueca a veure el seu pare empresonat. «Li duia menjar, li feia companyia quan em deixaven... i ell sempre em deia,, «no patiu per mi, que tot s'arreglarà». Un dia, quan anava a visitar-lo, veié com el traslladaven, i presentí que era el final. «Vaig córrer cap a ell, no sé com, apartant els guàrdies civils que envoltaven la fila de presoners, i m'hi vaig abraçar fort. No pogueren separar-nos en una bona estona, tot i que m'estiraven pertot arreu, i jo plorava, plorava molt. El meu pare va haver de dir als guàrdies, quan van agafar-me, que no m'ho tinguessen en compte, que era molt exaltada, però molt innocent». No tornà a veure'l més. Quan sabé que l'havien afusellat, es tancà a casa per no eixir en molt de temps.

«No podia suportar veure'ls, i em sentia incapaç de cantar el *Cara al Sol* en cada cantonada, de saludar amb el braç en alt, d'anar a missa... els odiava, tant, tant, que no podia viure. Els amics es devien pensar que el meu marit era vidu, perquè jo no eixia quasi mai, sempre havia d'anar sol a tot arreu». El marit, present a l'entrevista, somriu i la mira amorosament, fent que sí amb el cap.

Poc després de morir el pare, una germana d'Enriqueta decidí que no s'ho valia, això de viure en un món tan absurd. Tenia quinze anys, es deia Finín i es va deixar morir suaument, sense soroll, malalta de pena i de feblesa. «No menjava, no eixia al carrer, quasi no parlava i es va pansir com una flor, ens va deixar per sempre en poques setmanes». Enriqueta diu, sense èmfasi, com amb una mica de resignació, que no pot perdonar, que continua odiant, malgrat que a vegades voldria obli-

“Em sentia incapaç de cantar el ‘Cara al Sol’ en cada cantonada”

dar tot el mal que li han fet. La conversa amb nosaltres, que s'ha prolongat una bona estona, li ha tornat de sobte tota la ràbia i tota la amargor d'aquell hivern llunyà del 39.

Tanmateix, el record recull també moments irònics, com el d'aquell dia que la pararen pel carrer perquè no havia cantat el *Cara al Sol* quan tocava. «Es que no la sé, aquesta cançó». «Això no és veritat, cante ara mateix o haurà de venir al *cuartelillo*». «Quina mania amb la cançoneta, ¿que no veu que jo no isc mai de casa?» La discussió acabà, quasi a crits, en la caserna de la guàrdia civil, però Enriqueta aconseguí, amb tota l'oratória i la tossudesca que fou capaç, no cantar el *Cara al Sol*. Com aconseguí, arriscant-se encara més, no reconvertir el seu matrimoni «civil», que tanta alegria havia donat al meu pare, en un matrimoni catòlic «per procediment d'urgència», com s'estilava aleshores.

«Molta gent que s'havia casat abans de la guerra, o durant la guerra, hagué de revalidar el matrimoni passant per l'església, perquè si no, no valia. La moral era molt estricta, aleshores, i els capellans no en deixaven passar ni una. Si no anaves a missa, ja eres sospitós, i passaven per ta casa per veure't de convèncer, de bona o mala manera». Per a Enriqueta, que no és especialment anticlerical, anar o no anar a missa era una qüestió de principis. «Si no haguessen matat mon pare, potser hauria continuat anant, i fins i tot m'hauria casat, però després d'allò, ja em feia ràbia veure com els capellans eren tan amics dels guanyadors i els feien sempre costat. Vaig dir prou, i no em van poder obligar». Recorda, però, com els «rojos» eren assenyalats amb el dit, com se sentien menyspreats i maltractats pel fet de ser perdedors en un país de guanyadors inclements.

Enriqueta no ha deixat passar un sol 30 de novembre sense visitar la tomba del seu pare, al cementeri de Paterna. Com molts d'altres, fou afusellat allí, després d'una paròdia de juí a Sueca. La condemna a mort, absolutament previsible, s'acomplí de manera tan massiva

com s'havia atorgat. «Els afusellaven a tongades, alguns dies a centenars, i després els soterraven tots junts, en una fossa comuna, molt profunda, que anaven cobrint de cadàvers i de calç viva», explica Francesc Vallet. «Alguns familiars tractaven d'endur-se els cadàvers dels seus sers estimats, per soterrarlos en els nínxols de propietat, en solitari, però això, en la majoria dels casos, era impossible».

Moltes vegades, ni tan sols els parents del condemnat sabien quan s'acompliria la sentència, però, encara que ho sabessen, tampoc no podien anar a presenciar els afusellaments. «Una xica de Cullera s'assabentà, per mitjà d'un advocat, del dia i l'hora en què s'executaria un familiar d'ella, i aconseguí

parlava la ràdio ni en donava notícia de premsa. S'endevinaven, més que no s'anunciaven, en un vestit de dol, en un rostre marcat per les llàgrimes, en una pena massa gran i evident per a restringir-la als límits imposats per la por.

Potser, si la dictadura hagués acabat vint anys abans, encara hauria estat possible recuperar i homenatjar la memòria de totes les seues víctimes. Però, per desgràcia, no ha estat fins fa poc que s'han pogut celebrar homenatges i erigir monuments, i ja tan sols els més directament afectats, els supervivents, semblen interessats a reivindicar una memòria, uns records poc rendibles políticament.

Tanmateix, però, una pretesa «reconciliació» sobre la base de

“Ser perdedors en un país de guanyadors inclements...”

A l'esquerra, fugida civil davant l'avanç franquista. A la dreta, una de tantes places de bou on van anar a parar els vençuts.

acostar-se tant a l'indret de l'afusellament que pogué veure-ho tot», recorda Vallet. «La impressió fou tan terrible, després de veure tants morts, inclús un home que trigà molt a morir i que encara parlava i cridava després de l'afusellament, que la xica no va tornar a recuperar-se. Va morir pocs mesos després, i tots comentaven que era per haver vist allò, tan espantós que feia feredat només d'imaginar-ho».

A Cullera mataren molta gent. Ni Francesc Vallet ni Enriqueta Peiró saben quants, però diuen que en foren molts. Joves i vells, de diferents oficis i posició social. Eren morts comentades en veu baixa, que no es podien plorar al carrer, al mercat ni a l'església, i de les quals no

l'oblit general ha parit, a desgrat dels qui conserven la memòria, «homenatges» tan vergonyosos com el monument que un ajuntament democràtic ha col·locat al bell mig de l'entrada del cementeri de Paterna. Petit, d'un indefinible estil abstracte, edificat en rajola barata i trencadissa, duu una única, asèptica i minúscula inscripció: «A todos los fusilados por la libertad, la democracia y el progreso social». Aquest monument, òbviament, no entusiasma el grup de familiars, amics i companys de víctimes del feixisme que en proposà la idea, malgrat que ara, ple de flors i corones que dissimulen una mica la manca d'imaginació i de voluntat dels constructors, faça un paper acceptable. □